

KONZERVATORSKI ZAHVAT NA BATALOVOJ GROBNICI I NJEZIN DANAŠNJI IZGLED

Usred Prvog svjetskog rata, 1915 god. otkrivena je u Turbetu kod Travnika grobnica bosanskog velikaša Batala, koji je na bosanskom dvoru zadnjeg decenija XIV vijeka bio u časti tepčije. Da je Batalo bio gospodar čitave župe Lašve, kako to hoće Truhelka,¹ nije ničim dokazano, kao ni to da je držao Sanu — ako se onaj mladi zapis odnosi na župu Sanu, kako se to iz njega može shvatiti.² Više je vjerovatno da je mladi zapis pretjerao u veličanju Batalove ličnosti, a Batalo je po svojoj prilici držao imanja oko gornje Lašve, uvećana onima, koja je dobio od Hrvatinića u miraz sa ženom Resom. Tu mu je ležao i grad Toričan, danas ruševina iznad sela Varošluka kod Turbeta.³

Ne smijemo misliti da se na ovaj Toričan odnosi ona presuda mađarske Kurije u pitanju izdaje kastelana Petra Bodole,⁴ koji je navodno 1413 g. Hrvoju predao kraljev grad Toričan (Thorichan), što ga je ranije kralj Sigismund bio oteo Hrvoju. Taj Toričan nalazio se negdje u bosanskom Po- unju ili Posavini, uopšte negdje na granici Donjih Kraja. Bilo bi nemoguće i pomisliti da su Mađari, koje je Hrvoje tukao u ratovima, mogli imati u njegovom zaleđu neku tvrđavu u vrijeme kad je ovaj naš oligarh bio na vrhuncu svoje moći. Isto tako ne smijemo misliti da se na ovaj naš Toričan odnosi onaj podatak iz dubrovačke arhive (Lamenta de foris), što ga citira Jireček⁵ po kome je vojvoda Vukas Pribilović (Raspudić) bio kastelan grada Turice na Lašvi (Lasseua), jer se onaj podatak stvarno odnosi na Turice kod Trebinja, gdje su Pavlovići bili doista gospodari, a njihova imanja u Bosni nisu nikada prelazila rijeku Bosnu, već su se držala uvijek istočne od nje.

Batalova grobnica koju smo spomenuli ležala je nadomak gradu Toričanu. Truhelka ne veli da je i on lično prisustvovao otkopavanju grobnice, no izgleda da nije čim kaže da su »c. kr. kapetan Teplý te vojn. građevni asistent Kasper, osobitom pomnjom dali razgaliti taj spomenik«.⁶ Razumije se da ovima nije bilo ni stalo do toga da ko od muzejaca bude prisutan. Zato Truhelka nije našao u grobnici ništa osim razasutih kostiju.

Truhelka je potanko opisao taj spomenik, no kako je on napravio više grešaka, iznijeću ih ovdje kao i stanje grobnice prije konzervatorskog zahvata. Velim samo grobnice, jer mauzoleju nema više ni traga. Truhelka je u vrijeme kad je ovaj naš spomenik srednjeg vijeka otkriven, imao i moći i materijalnih sredstava da ga očuva, štaviše imao je mogućnosti da ga rekonstruira i restaurira, no on to nije učinio, a, nažalost, ni ljudi iza njega koji su bili za to pozvani. Tako je ostala grobnica »razgaljena« i zaboravljena skoro četrdeset godina dok nije u naše vrijeme Zemaljski zavod za zaštitu spomenika kulture u Sarajevu evidentirajući spomenični materijal u Bosni i Hercegovini naišao i na zapušteno Batalovo posljednje prebivalište, čije je otkriće u svoje vrijeme izazvalo veliki interes u naučnim krugovima. Na isti način postupilo se i sa temeljima u svijetu poznate ranohrišćanske bazilike koja je tek nekoliko stotine koračaja udaljena od Batalove grobnice i od koje danas jedva ima traga. Mauzolej je potpuno nestao.

Kad sam u ljeto 1950 godine došao na mjesto Batalove grobnice, nisam je lako pronašao, jer od zidova mauzoleja nema, kao što smo rekli, ni traga (u priloženom planu, na slici 1, prikazani su prema Truhelkinim podacima), a dimenzije otvora grobnice kod Truhelke su krivo iznesene.

Kao što nije trebalo dozvoliti da se na Crkvinu u Biloj podigne crkva dok se lokalitet ne prouči, tako isto se nije smjelo dozvoliti da se na mjestu Batalovog mauzoleja podigne crkva, jer u oba ta

¹ Truhelka: Grobnica bos. tepčije Batala, GZM 1915, str. 365.

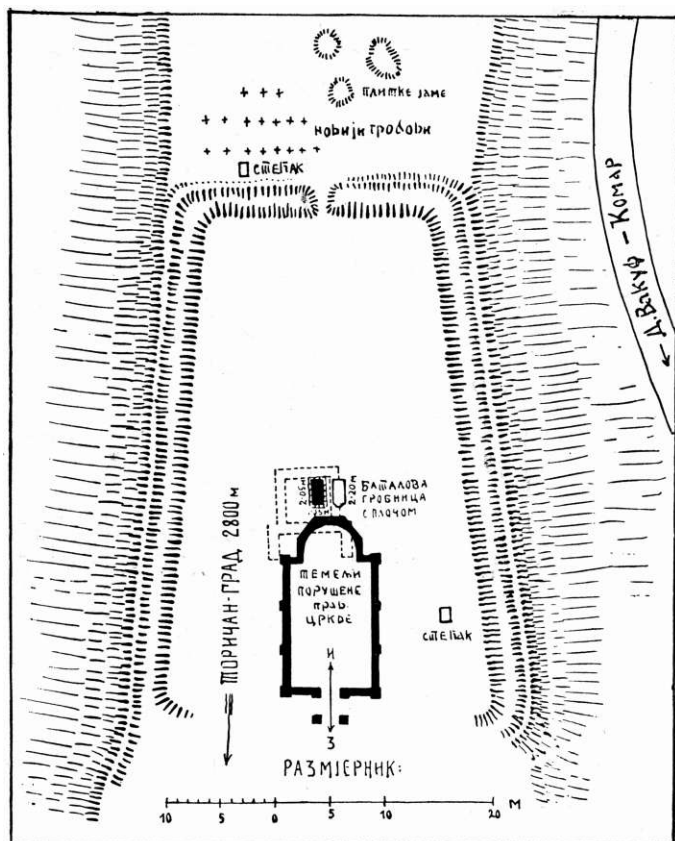
² Isto tamo, str. 371.

³ Opis Toričana vidi: Mazalić, Travnik i Toričan, GZM 1948, str. 160 i dalje.

⁴ Thalloczy-Sufflay: Povijest Jajca, Zagreb, 1916, str. 29.

⁵ Jireček: Spomenici srp., Spomenik SKA 11 str. 81

⁶ Truhelka: nav. dj., str. 365.

Sl. 1. Situacioni plan Batalovog mauzoleja.

slučaja djelomično su upropašćene i neproučene starine, a naročito veći broj stećaka oko Batalove grobnice i ona sama.

Iz priloženog situacionog plana (sl. 1) vidi se kako je zbog temeljnog zida crkve trebalo uništiti jedan naš vrlo rijedak narodni spomenik srednjeg vijeka. On je doista bio gotovo uništen, jer je od svega ostala zjapeća grobnica, oštećen stećak strovaljen naglavice u nju i pored grobnice ploča koja ju je pokrivala, no i nju je neko počeo s kraja da reže i djelomično je taj kraj odbio.

Zidovi i konstrukcije grobnice bili su uglavnom očuvani, ukoliko se to moglo mimo strovaljenog stećka zapaziti. Očuvani su bili zato, što su iskopani ili isklesani u kamenu.

Truhelka nije priopštenim dimenzijama ove grobnice i njezine okolice dao pravu sliku. Tako veli da je otvor rake dug 3,40 m. (!), a širok 1,87 m.⁷ Ali ako pogledamo njegovu osnovu rake mauzoleja⁸ i poslužimo se njegovim razmjernikom, dobićemo dužinu 2,56 m a širinu 1,85, a već na susjednoj strani⁹ na sl. 2, dužina rake na otvoru je 2,40 m, a širina 1,15 m. Prema tome, u istom članku imamo 3 razne dimenzije za istu stvar, no ni jedna ne odgovara stvarnosti, jer dužina

rake iznosi 2,05 m a širina 1,05 m. Ploča koja sad ponovo pokriva raku i služi kao podnožje stećku duga je 2,25, a široka 1,25 m, tako da svojim rubovima prelazi raku tek za po 10 cm unaokolo. Današnja dužina stećka nije oko jedan metar, kako veli Truhelka,¹⁰ već 1,45 m. Sudeći po dosadašnjem iskustvu, stećak je mogao imati prvobitnu dužinu najmanje oko 1,70 m, a kako je širok 60 cm, to mu je ostajalo oko podnožja na sve strane 25—27 cm od podnožne ploče.

Ni ostale dimenzije što ih navodi Truhelka nisu tačne, ali se nisu mogle lako provjeriti. Tako veli da se gornji dio rake na dubini od 80 cm suzuje na sve strane za 60 cm (!)¹¹ dok je to na svom crtežu prikazao sa 20—30 cm,¹² što je i približno tačno. Kako se raka mogla suziti na sve strane za 60 cm kad je, napr., njezina širina u svemu 105!

Neposrednu okolicu bivšeg mauzoleja Truhelka je također netačno prikazao. Valjda samo po sjećanju ili po tuđem opisu. Ne spominje stećke kojih je tada bilo oko Batalove grobnice veći broj. Danas postoje još samo dva i još jedna zidana grobnica, slična Batalovoj, zatrpana kamenjem. Stećak joj je razbijen i utrošen u zidanje bivše crkve, a jedan komad leži podno brijega ispod nje. Ko je tu grobnicu prekopao i šta je u njoj našlo, nije se moglo ustanoviti. Grobnica je na otvoru veća od Batalove po širini: 205 : 150 cm. Stećak, što leži južno od današnje crkve pet-šest koraka, velik je 152 : 110 cm, ukrašen je isklesanim polumjesecom. Onaj, što leži prema istoku Batalove grobnice, oko 30 m daleko, bez ukrasa je i velik 130 : 90 cm. Pomjeren je sa svog ležišta. Od njega na istok, oko 25 m udaljenosti, leži spomenuta zatrpana grobnica. Na terenu oko Batalove grobnice vjerovatno ima još sličnih u kamenu isklesanih grobnica, ali kako su s njih stećci uklonjeni, nije ih lako pronalaziti. Ploče jame, označene na priloženom planu, potiču vjerovatno od uklonjenih stećaka. Iz gornjega se vidi da je ovaj lokalitet bio srednjevjekovna nekropola stanovnika mjesta s desne strane Lašve, dok je onih stanovnika sa terena današnjeg Turbeta bila s lijeve strane. Od nje je ostalo još 37 spomenika. Pod samim gradom Toričanom ima nekropola od 17 gotovo propalih stećaka, a i u današnjem selu Varošluku postoje ostaci dviju nekropola. Od jedne su preostala samo još 4 stećka. Prekopavajući grob ispod jednog od tih stećaka nađen je kostur žene s kosturom djeteta. Izgleda da je žena umrla tik pred porođajem ili za vrijeme porođaja. Na prsnom dijelu kostura žene ležala su dva srebrenjaka kralja Tvrtka I. Osim toga, u grobnici je nađen jedan srebrni prsten s crvenim kamenom.¹³

⁷ Isto tamo, str. 368.

⁸ Isto tamo, str. 366.

⁹ Isto tamo, str. 367.

¹⁰ Isto tamo, str. 368.

¹¹ Isto tamo,

¹² Isto tamo, str. 367.

Truhelka veli da je oko mauzoleja bilo pomanje duguljasto dvorište, sa svih strana opasano iskopatim jarkom, »tako da je ova zanimljiva grobnica imala oblik male tvrđave«. Truhelka se nije pitao čemu ovakav tvrđavni jarak oko jedne grobnice? U njegovom planu¹⁴ prikazan je taj jarak kao pravilan četverougao koji opasuje dvorište, veličine oko 14 : 18 m, u čijoj sredini je bio mauzolej pravilno situiran, dok se iz našeg plana (sl. 1) koji je snimljen na terenu vidi jedanput veći nepravilan četverougao, dužine oko 46 m, širok na zapadnoj strani skoro 30 m, a na istočnoj 20. Mauzolej je u njemu pomjeren znatno prema sjeverozapadu, iako se vidi tendencija da dođe u sredinu. Jarak je i danas imponantna i jaka terenska gradnja, prava ratna fortifikacija, izvedena od dobrih majstora. Jarak je prvobitno pri vrhu bio oko 4 m širok, a isto toliko dug na eskarpu. Kontreskarp je znatno niži od nivoa unutrašnjeg terena usljed nagle strmice brežuljka na kome leži.

Ako postavimo pitanje kome je trebala ova fortifikacija, neće nam biti teško odgovoriti na to pitanje. U vrijeme vatrene oružja ona ne bi imala nikakvog smisla, jer njom potpuno gospodari sav okolni teren te bi je i manje vatreno oružje začas uništilo. U srednjem vijeku, znamo, da je vlastelin bježao na što bolje od prirode zaštićene glavice, kao što je i Batalo za svaki slučaj imao, i danas jedva pristupačni, Toričan. Prastanovnici ovih krajeva, Iliri, sjedjeli su također po visovima na kojima su se lako branili. Eto im vidimo i od Batalove grobnice naselja: jedno iznad željezničke stanice u Turbetu s desne strane Lašve na strmoj glavici, a drugo na Gradini povrh sela Potkraja na kupastom brijegu koji se erozijom odvojio od matice. Ostali su još Rimljani. Za njih znamo da su se držali obično pitomih nizina, gdje su imali manjeviše utvrđene logore. Upravo ispod ovog brežuljka na kome se nalazi Batalova grobnica Rimljani su uveliko ispirali zlato. Posao su obavljali robovi a možda i domaći Iliri koji nisu nikad bili povjerljivi. Ogromne hrpe ispranog pijeska vide se i danas s lijeve strane Lašve između kuća u mjestu Turbetu. Neke se raščičavaju radi novogradnji. Za zaštitu naselja i ispirališta zlata Rimljani su morali držati posadu. Samo su oni mogli i znali podići ovako solidan opkop oko svog logora kao što je ovaj oko Batalove grobnice. Zamišljamo da je logor imao po eskarpu ogradu od hrastovih direka 4—5 m visine s hrastovim kulama na uglovima. Kapije su mogle biti samo dvije: istočna i zapadna. Dobrim širokim putem čija je trasa u zadnje vrijeme popravljana (prilaz crkvi) dolazi se i danas ovom mjestu, a sa istoka je uz brežuljak vodila staza čija se trasa još tu i tamo zapaža.

¹³ Bilješka u Katalogu numizmatičke zbirke bivše Nadbiskupske gimnazije u Travniku.

¹⁴ Turhelka nav. dj.

Sl. 2. Stećak na grobnici kneza Batala.

Pri podizanju crkve zatrpana je zapadna strana jarka.

U novije vrijeme služio je istočni dio ovoga lokaliteta kao pravoslavno groblje.

Zemaljski zavod za zaštitu spomenika kulture u Sarajevu, uočivši odmah nakon svog osnivanja važnost gore opisanog spomenika, pregnuo je da se od njega spase što se još dalo spasti. Tako je, i pored mnogih drugih velikih spomenika koji su bili u kritičkom stanju, odlučeno 1950 godine da se i na Batalovoj grobnici izvrše spasavalački radovi. Poslu se pristupilo u ljeto te godine. Nadzor je vršen od strane Zavičajnog muzeja u Travniku.

Pošto je s dosta muke iz rake izvučen stećak, ustanovilo se da je njegovo strovaljivanje u nju znatno oštetilo obimne zidove koji su isklesani iz dosta sipkog škrljca kamena. Dno rake bio je zakrčio raspadnut lješ nekog čovjeka pokriven nabacanim kamenjem. Uspomena na strahote proteklog rata. Kad je očišćeno nabacano kamenje i odstranjen lješ (pokopan je u obližnje groblje), otkriven je sasvim očuvan sarkofag od muljike u kome su svojevremeno ležali ostaci kneza Batala. Sarkofag je očišćen kao i njegova neposredna okolica i postavljen na ranije mjesto.

Oštećeni zidovi su restaurirani pločicama škrljca tako da sa originalnim čine jednaku cjelinu, a oštećene ivice rake upotpunjene su novim ivičnjacima.

Konzole u raci, koje su držale unutrašnju pokrovnu ploču očuvane su kao i gvozdeni klinci koji su ispod nje držali tekstilnu zavjesu ili tapetu grobnice.

Stara podnožna ploča stećka (na našem planu pored grobnice) navučena je na grobnicu i stećak je postavljen na nju (Sl. 2).

Tako je to ostalo do proljeća 1957 god. kada je usljed erozije popustila podloga ivičnjaka rake tako da se jedan njegov dio, previše podlokan vodom, odvalio i srušio u samu raku. Na tom mjestu je oštećena i podnožna ploča.

Kod opravke oštećenog mjesta trebalo bi za svaku sigurnost upotrebiti cementni malter kao vezivno sredstvo ivičnjaka i njihove podloge, što se u ovom slučaju može prihvatiti. Ali kad smo

već pri tome poslu, mišljenja sam da bi se ova prilika mogla iskoristiti da se izvrši i jedna restauracija u samoj grobnici: prvo, da se kosti kneza Batala, koje su sada pohranjene u Zemaljskom muzeju u Sarajevu, vrate natrag na svoje mjesto u grobnici, tj. u sarkofag, a drugo, da se napravi kopija nadgrobne ploče sa zapisom i da se ona postavi iznad sarkofaga gdje je stajao original.

TRAVAUX DE CONSERVATION DE LA TOMBE DE BATAL ET ASPECT ACTUEL DE CELLE-CI

Dans l'article ci-dessus l'auteur présente les travaux de restauration effectués sur la tombe du prince bosniaque Batal qui, à la fin du 14e siècle était haut fonctionnaire à la cour du souverain bosniaque. Son tombeau, ainsi que la plaque commémorative placée près du sarcophage et le monument funéraire ont été découverts pendant la première guerre mondiale à Turbe, près de Travnik; mais les fouilles n'ont pas été méthodiques et les vestiges ont été en partie dispersés ou abandonnés.

Quand l'Institut provincial pour la protection des monuments culturels à Sarajevo a procédé à la conservation de ce monument, en 1950, il a trouvé la tombe ouverte; le monument funéraire s'y était effondré. La plaque commémorative gisait, endommagée, près du tombeau. Quand le monument funéraire eut été retiré et la tombe vidée des pierres qui y avaient

été jetées, on découvrit le cadavre d'un homme tué vers la fin de la seconde guerre mondiale. Ce cadavre une fois retiré, en enlevant le reste des pierres on découvrit au fond de la tombe un sarcophage intact et vide; quand celle-ci fut complètement nettoyée on constata que les parois en avaient été assez gravement endommagés par la lourde stèle funéraire qui y étaient tombés, et en particulier les bords de l'ouverture, alors que les consoles qui soutenaient la dalle funéraire intérieure étaient intactes, ainsi que les clous qui maintenaient auparavant les tentures ou draperies du tombeau.

Les travaux de conservation ont embrassé la réparation des parois de la tombe et des bords de celle-ci, qu'on a ensuite recouverte de la dalle de pierre primitive sur laquelle on a placé la stèle funéraire (stečak) qui est assez gravement endommagée. (Fig. 2).

EIN KONSERVIERUNGSEINGRIFF AM GRABMAL DES FÜRSTEN BATALO

Im vorliegenden Artikel wird von einem Konservierungseingriff am Grabmal des bosnischen Fürsten Batalo, der am bosnischen Herrscherhof im 14. Jahrhundert ein hoher Würdenträger war, berichtet. Die Gruft mit der Denkplatte nebst dem Sarkophag und Grabdenkmal wurden während des I. Weltkrieges in Turbe bei Travnik entdeckt, laienhaft durchgraben, teilweise zerstört und seinem Schicksal überlassen.

Als das Landesdenkmalschutzamt in Sarajevo zur Konservierung des genannten Objektes im Jahre 1950 trat, fand es die Gruft offen und den Grabstein in ihr liegend. Nebst der Gruft befand sich die beschädigte Fussplatte des Denkmals. Als der Grabstein herausgehoben wurde und man die Gruft vom angefüllten Gestein anfang zu reinigen, stiess man auf die Leiche eines Menschen, der gegen Ende des II. Weltkrieges

getötet und hier begraben worden war. Nach der Beseitigung der Leiche und angehäuften Gesteins stiess man am Boden der Gruft auf den unbeschädigten und leeren ursprünglichen Sarkophag. Als die Gruft vollkommen gereinigt worden war, stellte man fest, dass ihre Mauern durch das Einstürzen des Grabdenkmals ziemlich beschädigt worden waren. Besonders schadhaft waren die Ränder der Öffnung, während die Konsolen, die die innere Grabplatte hielten unbeschädigt waren, wie auch die Nägel mit denen einst der Vorhang der Gruft oder Tapeten befestigt waren.

Die Konservierung umfasste die Ausbesserung der Gruftwände, ihrer steinernen Randumfriedung, dann das Schliessen der Gruft mit der ursprünglichen Steinplatte auf die das ziemlich stark beschädigte Grabdenkmal (stečak) aufgestellt wurde (Abb. 2).